

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

(NE)ZABORAVNO PAMĆENJE: TRAUME, SLIJEPE PJEGE, TABU-TEME

**EWA SZPERLIK, CHORWACKA (NIE)PAMIĘĆ O JUGOSŁAWII.
PRZEMILCZENIA, POMINIĘCIA I ODPAMIĘTANIE W PROZIE
CHORWACKIEJ PO ROKU 1991**

Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.

Izdavačka kuća Sveučilišta Adama Mickiewicza u Poznańu 2019. je godine objavila knjigu Ewe Szperlik *Chorwacka (nie)pamięć o Jugosławii. Przemilczenia, pominięcia i odpamiętanie w prozie chorwackiej po roku 1991 (Hrvatsko (ne)pamćenje o Jugoslaviji. Prešućivanja, izostavljanja i vraćanje pamćenju u hrvatskoj prozi nakon 1991. godine)*, koja je posvećena temama zabranjenima u službenom jugoslavenskom diskursu. Nesumnjivo, radi se o pionirskom djelu u poljskoj kroatistici, ali i općenito u kroatističkim istraživanjima. Hrvatski čitatelji imali su priliku upoznati se sa znanstvenim radom Ewe Szperlik jer je dosad objavljivala i na hrvatskome.¹ U

knjizi o (ne)pamćenju pažljivo razmatra bolna iskustva i različite forme individualnih sučeljavanja s baštinom i prošlošću NDH te socijalističkom (totalitarnom) zbiljom. Njezina monografija dodiruje iznimno osjetljiva pitanja, i to iz više razloga. Kao prvo, bavi se pojavama koje su za vrijeme Jugoslavije bile tabu-teme jer su potkopavale herojsku sliku partizana osloboditelja, besprijekornog, savršenog vođe Tita, Hrvata ustaše te idiličan pri-

9789536020904; „Ženskim glasom o prešućenome. Eva Grlić i Theresia Moho na periferiji hrvatske književnosti”. U: *Zbornik radova šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa*, Drugi svezak, ur. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić, Ivana Vidović Bolt, Zagreb 2018, Hrvatsko filološko društvo, ISBN 978-953-296-127-0; „O prekoračivanju granica nacionalnih književnosti”. U: *Transmisije kroatistike. Zbornik radova*, ur. Krystyna Pieniążek-Marković, Tvrтко Vuković, Zagreb 2015, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ISBN 9789531755818.

¹ „Ispričaj mi svoju priču”: Književni subjekt i muke s identitetom u novijoj hrvatskoj prozi. U: *O pričama i pričanju danas*, ur. Jelena Marković i Ljiljana Marks, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2015, Biblioteka Nova Etnografija, ISBN

kaz bratske Jugoslavije. Ove „portrete” ustaljene u službenoj naraciji autorica konfrontira s istinom pojedinca o kojoj svjedoče hrvatski autobiografski tekstovi objavljeni nakon 1991. godine. Većina njih nastala je tek u postjugoslavenskoj stvarnosti, neki su dostupni javnosti u drugom izdanju jer je cenzura uništila prva izdanja, neki su bili objavljeni u emigraciji, a poneki su svoje objavljivanje čekali nekoliko desetljeća. U novoj je stvarnosti naredba šutnje prestala obvezivati, a u Hrvatskoj je počeo proces ponovnog definiranja vlastitog identiteta, među ostalim na temeljima dosad prešućivanih događaja danas vraćanih u kolektivno pamćenje i sjećanje. Autorica se dakle laća teška zadatka pristupa protupovijesti (*contre-histoire*) koja iziskuje reviziju pojednostavljenih i za Hrvate često nepravednih ocjena pojedinačnih i kolektivnih postupaka, kao što su, na primjer, kolektivna odgovornost za NDH ili poistovjećivanje cijele poslijeratne hrvatske emigracije s članovima i pristalicama ustaškog pokreta.

Kao drugo, istraživač mora biti oprezan kako ne bi upao u zamku podjele diskursa na jugonostalgični, koji je smatran i poistovjećivan s ljevičarskim, nasuprot diskursu koji demaskira istinu o Jugoslaviji, poistovjećivanom s hrvatskim desničarskim i konzervativnim, ili pak podjele na iznadnacionalni nasu-

prot nacionalističkom. Autorica uspijeva izbjeći tu zamku. Bavi se također naracijama koje destruiraju mit o komunističkoj Jugoslaviji, a čiji su autori komunisti (najčešće disidenti, protivnici Titovih odluka).

Kao treće, tražeći u književnim tekstovima svjedočanstva detabuiziranja i vraćanja u sjećanje zabranjenih tema, istraživač mora s posebnom pažnjom i oprezom pristupati činjenicama opisanim u književnosti i izbjegavati poistovjećivanje osobne istine autora s objektivnom istinom – tom ću se problemu još vratiti. Autobiografska književnost, koja je temelj knjige Ewe Szperlik, uvijek je do određene mjere fikcionalizirana i stilizirana, ona hiperbolizira i tabuizira. Međutim poetološki aspekti analiziranih djela ostaju na margini autoričina interesa usredotočenog na društveno-politički i povijesni kontekst te na sadržajnu i problemsku razinu u kojoj pronalazi odlomke koji popunjuju slijepe pjege kolektivnog sjećanja Hrvata.

Kao četvrto, detabuizirane teme o kojima je riječ u knjizi govore o traumatskim, graničnim iskustvima, patnjama kolektiva i pojedinaca, ubojstvima, izgnanstvima, proganjanjima, fizičkom i psihičkom maltretiranju, mučenju, diskriminaciji i sl. Treba biti iznimno psihički izdržljiv da se iščita tisuće stranica svjedočanstava i opisa patnje. Ewa

Szperlik savjesno je odradila taj naporan, opterećujući posao, upoznala je svjedočanstva, autobiografije, uspomene, beletristiku, proučila *memory studies* i protu-povijesnu inačicu istraživanja. Plod je tih napora monografija prva te vrste u kroatistici – i šire – u jugoslavističkim istraživanjima. Od svih tema prisutnih u knjizi samo su pojedine bile predmet opširnije obrade (više je pozornosti posvećeno Golom otoku, socijalističkoj svakodnevici, znatno je manje poznato, na primjer, pitanje Podunavskih Švaba), ali ni o njima nije dosad objavljena sinteza, poput ove čija je autorica Ewa Szperlik.

Poljska se kroatistica usredotočuje na pet prešućivanih tema: sudbina hrvatskog iseljništva nakon Drugoga svjetskog rata (I. poglavlje), Bleiburg i marševi smrti (II. poglavlje), sudbina Podunavskih Švaba (III. poglavlje), ustaški logori (IV. poglavlje), Goli otok (V. poglavlje), socijalistička svakodnevica (VI. poglavlje). Poglavljima prethodi opširan uvod koji zacrtava hrvatsku stvarnost u Jugoslaviji, njezinu povijest i svakodnevicu gledanu iz perspektive stanovnika Hrvatske, s posebnim naglaskom na raskorak između službene, tada jedine ispravne priče koju su kreirali ideolozi sistema i „istine života”, između iskustava Hrvata i rupa u službenoj varijanti događaja, prije svega u opi-

su Drugoga svjetskog rata i načina obračuna s gubitnicima.

Prvo poglavlje *Lęk przed „krwawym potopem”. Jugosławia Tity z perspektywy chorwackiej emigracji politycznej* (Strah pred „krvavim valom”. Titova Jugoslavija iz perspektive hrvatske političke emigracije) dotiče osjetljive i bolne teme hrvatske emigracije nakon Drugoga svjetskog rata i odnosa komunističkih vlasti prema njoj (poistovjećivanje svih emigranata s pristalicama Ante Pavelića). Emigranti – u novonastaloj državi cenzurirani, prešućivani, stigmatizirani – u inozemstvu su nastavili dosadašnju književnu, umjetničku, kulturnu djelatnost. Posebnu je ulogu u tome imao (pored drugih emigrantskih hrvatskih publikacija, izdanja, radiostanica) časopis *Hrvatska revija*, pokrenut još prije rata, objavljivan najprije u Zagrebu, a poslije rata u Buenos Airesu i zatim u Barceloni. Autorica podsjeća na njegovu domaću povijest, teme o kojima je bilo govora izvan domovine, a koje su popunjavale rupe u povijesnoj naraciji u Jugoslaviji te predstavlja urednike i autore – slabo poznate ili čak nepoznate (i meni). Međutim, kako saznajem iz knjige, bile su među njima osobnosti velika formata, kao na primjer Luka Brajnović, čiji je stav inspirirao vlasti Sveučilišta Navarre, gdje je predavao, da ustanove nagradu s njegovim imenom. Ewa

Szperlik piše da su među pitanjima zastupljenima u *Hrvatskoj reviji* analiza situacije u zemlji, kritika Titove vlade, jugoslavenskog totalitarizma, sudbina i suđenje biskupu Alojziju Stepincu, Jasenovac, marševi smrti, Bleiburg.

Ewa Szperlik objašnjava pojam *Iseljena Hrvatska*, što je neophodno u knjizi namijenjenoj nehrvatskom čitatelju, konstatirajući da on označava zamjensku domovinu. Autorica destruirala predodžbe o mirnoj egzistenciji u emigraciji, donosi podatke o egzistenciji u strahu, o aktivnosti tajne policije, agentima UDBA-e, špijuniranju, ubojstvima, intrigama. Dijasporu su naime zanimale represije u domovini, Goli otok, komunistički angažman usmjeren protiv crkve i svećenstva (u zemlji i inozemstvu), posljedice potpisivanja protokola između Vatikana i Beograda. Vrijednost i doprinos toga poglavlja jest rekonstrukcija odnosa Hrvata prema objema Jugoslavijama (na primjeru knjige J. Kljakovića), prema NDH kao režimu koji se obranučava ne samo sa Srbima i Židovima nego i s Hrvatima (masonima, pristalicama Vladka Mačeka, onima koji se izjašnjavaju kao Jugoslaveni, ljevicom, komunistima i sl.). Poglavlje donosi mnogo novih podataka. Ističe opozicije ustaljene u hrvatskom imaginariju i prisutne već za vrijeme SHS i prve Jugoslavije: Srbin-barbarin-divlji – Hrvat-

-civiliziran-kulturan te predstavlja proces dodavanja prvom članu tog para pojmova partizan-boljševik. Predmet su analize u tom fragmentu knjige i djela (te djelatnost i osobe) Luke Brajnovića, Gojka Borića, Joze Kljakovića.

Drugo poglavlje *Literacki obraz pamići o Bleiburgu i zbrodniah partyzanckich na tle chorwackiego imaginarium martyrologicznego* (Književna slika pamćenja o Bleiburgu i patrizantskim zločinima s hrvatskim martirološkim imaginarijem u pozadini) govori o događajima iz svibnja 1945. godine na slovensko-austrijskoj granici, koji su bili posebno čuvana tajna. Javne izjave o ondašnjim događajima bile su moguće tek u devedesetim godinama. Ewa Szperlik ih otkriva u fikcionalnim romanima autobiografskog karaktera (Marino Zurl, *Truba za Bleiburg*; Mirko Sabolović, *Na istoku zapada*; Ivan Aralica, *Četverored*) i u memoarima (Ivan Ott, *Ukradeno djetinjstvo. Bleiburg – tragedija koja ne prestaje boljeti*; Slavica Kumpf, *Pod znakom križnog puta*; Branimir Kovačević, *Suza za Bleiburg, Plavi dječaci, Ljudi moga vremena. Suza za Bleiburg 2*, Filip Ćorlukić, *Moja sjećanja na minulo stoljeće*). Autorica rekonstruirala sjećanja na Bleiburg koja se upisuju u hrvatski martirološki nacionalni diskurs, ali im pristupa kritički, obraćajući pozornost na snažnu ideološku crtu. U tim je uspomename,

koja se koncentriraju na barbarstvu partizana, represijama komunističkog terora, genocidu, „križnom putu” i „izdaji Britanaca”, ocjena NDH i ustaških zločina „neutralizirana” ili izostavljena, a dominira naracija o nepravdi i lošem povijesnom trenutku. Treba naglasiti da autorica s neophodnom istraživačkom distancom pristupa procesu vraćanja u pamćenje, upućuje na ideološku obojenost sjećanja na Bleiburg i na s tim povezane opasnosti. Poglavlje također donosi bitne i slabo poznate informacije o drugim mjestima genocida, o realijama marševa smrti, logorima za (poslije)ratne zarobljenike, sudbini djece (ustaške i bjelogardijske siročadi). U analiziranim romanima, primjećuje autorica, težište priče stavljeno je na trpljenje slučajnih žrtava (glazbenik i glumac), a u uspomenama je riječ predana djeci. Takav postupak vodi do eksponiranja Bleiburga kao mjesta martirologije cijelog naroda, posebice nevinih, a ne mjesta obračuna s ustašama – to su posebno važna pitanja za hrvatski diskurs pamćenja i identiteta, a autorica ih vješto eksponira.

Knjiga ne govori o posljedicama dječje perspektive primijenjene u uspomenama, mada je to vrlo važna činjenica, jer ta odluka dopušta da se izostavi rezervoar današnjeg znanja, kao i perspektive i refleksije odrasloga te ocjene događaja. Trebalo bi naglasiti da se radi o autor-

skoj igri s dječjom iskrenošću i naivnošću, što dopušta izbjegavanje analize događaja prošlosti, distanciranja, „objektivizma”.

Treće poglavlje *Jugosłowiańska germanofobia – wypędzenie i prześladowania Niemców naddunajskich* (Jugoslavenska germanofobija – progonoštvo i šikaniranja Podunavskih Švaba) obrađeno je prema logičnoj shemi: u uvodu je predstavljena povijesna skica sudbine Podunavskih Švaba u Jugoslaviji (s naglaskom na Hrvatsku), koje se opterećuje kolektivnom odgovornošću za Drugi svjetski rat i koje su Titovi partizani proganjali već za vrijeme rata. Zatim su predstavljena književna svjedočanstva – romani i uspomene. Zavjerom su šutnje bile obuhvaćene teme proganjanja, silovanja, ubijanja, deportacija, izgnanstva iz domovine i vlastitih kuća, konfiskacija imovine, zatvaranja u logore za folksdojčere, izbacivanja s posla – sve je to trajalo do pedesetih godina i bili su to oblici narodnooslobodilačke borbe i dio jugoslavenske socijalističke revolucije. Ovo poglavlje donosi dakle podatke o slabo poznatim pitanjima (ne samo u Poljskoj), koja su predmet istraživanja u Hrvatskoj (no ne nužno i povjesničara književnosti), istraživanja međutim koja nailaze na mnoge prepreke – na što obraća pozornost autorica – zbog nedostatka dokumentacije i svjedočanstava. Dosad

objavljena istraživanja autorica koristi i na njima temelji povijesnu skicu. Od poljskih kroatista tim se pitanjem bavila Magdalena Dyras. Ewa Szperlik je svjesna da se svojim istraživanjima upušta u problematiku koja nadilazi Hrvatsku i Jugoslaviju, koja obuhvaća sudbinu protjeranih Nijemaca u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj te da je njezina knjiga prilog tom širem području interesa. Nezaobilazno je ta tema povezana s pitanjem preseljavanja na područja koja su napustili Nijemci, naseljavanja na njihovu imovinu, useljavanja u njihove kuće, a ujedno i s pitanjem novog identiteta, nove etničke i kulturne slike regija i gradova, o čemu je također riječ u ovom poglavlju.

„Germanofobijski” postupci zaobilježeni u književnosti te traumatska iskustva kolektiva i pojedinaca etničke manjine Ewa Szperlik analizira na primjeru djela trojice autora: Theresije Moho, *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj 1928.–1945.*, *Zato što noć nema oči*; Ludviga Bauera, *Patnje Antonije Brabec*, *Kratka povijest porodice Weber*; Ivane Šojat-Kuči, *Unterstadt*. Autorica ističe i važan aspekt odbojnosti prema Nijemcima kao Drugima, vrijednima, radišnima.

Sučeljavanje civilizacije s barbarstvom, koje je u prvom poglavlju prikazano kontrastiranjem hrvatskih vojnika (ustaša i domobrana) i Titovih komunista, u ovom poglav-

lju ilustrira usporedba Podunavskih Švaba (koji predstavljaju kulturu i civilizaciju) i partizana (sadisti, lopovi, silovatelji, prljavci koji se po svojoj okrutnosti ne razlikuju, ili čak nadmašuju ustaše i četnike).

Djela o kojima Ewa Szperlik govori ostavljaju još mnogo prostora za daljnja i podrobnija istraživanja, za koja u raspravi nije bilo mjesta. Napominjem to ne zato što mi nedostaju neke interpretacijske niti, nego zato da naglasim kakvom se zanimljivom građom bavi autorica. Kad bi se ona prihvatila detaljne analize problema s različitim teoretskih i metodoloških fokusa, svako bi se poglavlje preobratile u zasebnu knjigu. U slučaju drugoga poglavlja vrijedilo bi primijeniti rodni i feministički pristup romanu Šojat-Kuči *Unterstadt* ili Bauerovim *Patnjama Antonije Brabec* te prostorni obrat u odnosu na prostor grada kao kulturnog konstrukta. Ovdje se ponovo javlja dječja perspektiva izostavljena iz fokusa istraživačke pozornosti, junaci analiziranih knjiga prisjećaju se vlastitih doživljaja iz djetinjstva – kao u slučaju diptiha Terezije Moho – ili su njihove sudbine determinirane djetinjstvom punim tajna, prešućivanjima, lažima, izgradnjom novog identiteta. Identitet i pamćenje u raspravi se Ewa Szperlik potvrđuju kao kulturni i društveni konstrukti (iako autorica ne upotrebljava tu terminologiju).

Četvrto poglavlje *Przemilczane narracje obozowe: Jasenovac i Stara Gradiška* (Prešućene logoraške naracije: Jasenovac i Stara Gradiška) donosi nove potvrde funkcioniranja tabu-tema. Pogled na prešućivanja u periodu 1945–1990. dodatno usložnjava manipuliranje pamćenjem nakon 1995. godine, čega su rezultat dvije staze pamćenja izdvojene u knjizi: prosrpska i prohrvatska (mada ih je inače, naravno, znatno više), s jedne strane žrtve NDH, s druge strane žrtve titoizma; obje su – točno primjećuje Szperlik – obilježene ideologizacijom i politiziranjem pamćenja, a među njima se i nadalje vodi „rat pamćenja” (str. 164). Autorica precizno konstatira da je u dodiru srpskog i hrvatskog pamćenja neprisutno „dijaloško pamćenje” (Aleida Assman), koje u tom nacionalnom kontekstu ona s pravom zove „utopijskim”. Primjer je „nedijaloškog pamćenja” odbacivanje istine o hrvatskim žrtvama ustaških logora, nepristajanje na njihovo situiranje zajedno sa srpskim žrtvama.

Ovo poglavlje ne govori samo o funkcioniranju logora za vrijeme Drugoga svjetskog rata nego i nakon njega. Autorica dakle detabuizira višedimenzionalni tabu, upućuje na nejasne datume završetka funkcioniranja logora, kojima su poslije svibnja 1945. upravljale vlasti nove države i koji su korišteni za nove

političke protivnike. Traži također odgovore na pitanje prešućivanja sudjelovanja muslimana iz BiH u redovima ustaša i zaključuje da bi otkrivanje te činjenice rušilo obvezujuću naraciju da su za zločine NDH krivi isključivo Hrvati.

Autori analiziranih uspomena logoraša Jasenovca i Stare Gradiške hrvatski su intelektualci Ilija Jakovljević, Antun Barac, Ante Ciliga, Milko Riffer, Đorđe (Jure) Miliša. Oni iskazuju kritičke stavove prema NDH i Paveliću, a nakon rata šikanierala ih je i vlast nove države i cenzurirani su. U njihovim tekstovima autorica pronalazi zanimljiva pitanja: o filosemitskoj prirodi (unatoč službenom antisemitizmu) ustaškog pokreta: „Zapravo bila je to ‘židovska grupacija’ među Hrvatima, nastala 1896. god. koju je osnivao rođen u Osijeku Židov Josip Frank” (citira Ciligu, str. 170); o klanskom mentalitetu: „Vidio sam i osjetio da su u ovoj kombinaciji heroizma i okrutnosti Hrvati se izravnavali sa Srbima, ustaše sa četnicima i partizanima. [...] Ovaj uzajamni respekt u uzajamnom ubijanju, tipičan za klanski mentalitet, pokazivao mi je da se ovdje radi o tipičnom istrebilačkom ratu klanova” (Ciliga citiran na str. 173 i dr.). Vrijednost je toga poglavlja i u produbljivanju istraživačkog pogleda – autorica se ne zadovoljava samo rekonstruiranjem slike logora, nego i pokušava doku-

čiti razlog zašto su pojedine autobiografije bile zabranjene, a njihovi autori prešućivani, nastoji ustanoviti gdje su se logoraške priče razilazile sa službenim diskursom, šire govori o antisrpskoj politici NDH (kroatiziranje srpske siročadi, pokatoličavanje); predstavlja također likove disidenata. Mnogo pozornosti posvećuje cenzuri i autocenzuri u Jugoslaviji, formama njezina funkcioniranja unatoč nepostojanju institucije koja bi je službeno provodila.

Peto poglavlje *Złowieszczy Archipelag Nagi – niechciane miejsce (nie)pamięci* (Zloslutni arhipelag Goli – nepoželjno mjesto (ne)pamćenja) mada obrađuje problematiku već dosta dobro opisanu (i u Poljskoj, na primjer u radovima Katarzynie Taczynskiej, poljskom izdanju *Non cogito ergo sum. Archeologija neke šale* Božidara Jezernika), donosi važna zapažanja. Prikazuje kontinuitet hrvatske martirološke naracije u okviru Jugoslavije i za Titova režima. Goli se otok smatra sljedećim simbolom martirologije u totalitarnoj državi, započete u Bleiburgu i kontinuirane do kraja rata 1995. (rat 1991–1995. kao posljednja karika u tom lancu). Uspomene logoraša ispunjene su refleksijama o funkcioniranju države i o njezinoj politici, što autorica namjerno naglašava ne koncentrirajući se isključivo na fragmente koji prikazuju okrutnost kojima su zatvorenici bili izloženi na arhipelagu

Goli, nego i ilustrirajući širi kontekst „gulaga Tite” i sudbinu robijaša nakon napuštanja logora. I u tom je poglavlju naglašeno veliko značenje povijesnog konteksta u kojem su nastajale logoraške uspomene (na primjer, Grlić) kao reakcija na rat devedesetih, kao vrsta preradivanja nove traume pomoću stare: „Kada sam, prekoračivši sedamdesetu godinu života, umjesto očekivanog i zasluženog mira, dočekala još jedan strašni rat nesagledivih posljedica na tlu Hrvatske, Bosne i Hercegovine, pred navalom novih masovnih ratnih tragedija pokušala sam ovim zapisima oteti zaboravu ono što smo doživljavali u vrijeme i poslije II. svjetskog rata” (Eva Grlić citirana na str. 213). U pozadini priče o Golom otoku zacrtan je opresivan sustav države u kojoj su nakon kazne robijašima bila oduzeta građanska prava, bili su „dobrovoljno” slani na radne akcije, nisu se mogli vratiti na dotadašnja radna mjesta niti uopće računati na posao.

Važan su motiv toga poglavlja također pasusi posvećeni ženskim logoraškim uspomenama i rodnoj diskriminaciji u Jugoslaviji, čitanje toga problema u kontekstu biopolitike (logor za žene kao mjesto prakticiranja spolne biopolitike) i eksperimentalne dehumanizacije. U ovome poglavlju snažno zvuči (prisutan i u ranije prikazanim fragmentima) problem specifične bal-

kanske okrutnosti – karakteristične crte otokā Goli i Sveti Grgur – koja nadmašuje nacističke i sovjetske logore, povezana s postupcima koji su trebali voditi *prevaspitanju*, očekivanom moralnom odgoju u kojem su sudjelovali sulogoraši. Ewa Szperlik piše o višedimenzionalnoj stvarnosti arhipelaga Goli (s njegovim neizostavnim kontekstom) s osjetljivošću, distancom, vjerodostojno. Govori i o razlozima tabuiziranja te sfere iskustva koja proistječe iz osjećaja sramote i krivnje bivših logoraša upetljenih u ponižavanje i kažnjavanje. Pokazuje mehanizam koji vodi u preobražavanje otoka Goli u mjesto (ne)pamćenja. Autori su uspomena analiziranih u tom poglavlju Stanislav Janović, Vladimir Bobinac, Mihovil Horvat, Eva Grlić.

Šesto je poglavlje naslovljeno *Socjalistyczna codzienność w krzywym zwierciadle: Jugosławia – raj utracony?* (Socijalistička svakodnevnica u krivom ogledalu: Jugoslavija – izgubljeni raj?). Govori o jugoslavenskoj svakodnevici; moglo bi se stoga postaviti pitanje ne prekoračuje li problematski opseg knjige kada se dotiče fasadnosti države, kriza, nedostatka proizvoda na policama prodavaonica, proizvodnji robe loše kvalitete (*bofl*), „totalitarnog kiča”, nezaposlenosti, neizbježnosti ekonomske emigracije i tome slično, problemima donekle poznatima i u stvarnosti Poljske Narodne Republi-

ke, osim masovnog ekonomskog iseljavanja ili šopinga u susjednim zapadnim zemljama, Poljacima nedostupnima zbog nemogućnosti dobivanja putovnica. Citirana se literatura s humorom, ironijom i autoironijom odnosi prema ondašnjoj zbilji; *ad hoc* reagiranje na „slijepe pjege” Titova koncepta u procesu ostvarivanja neprestano građene Jugoslavije prijetilo je naime istim posljedicama kao i spominjanje Bleiburga, Jasenovca, Golog otoka. Istina o svakodnevici („egzistencijalna istina”, Ewa Domańska) bila je dakle također tabu-tema, poput pokušaja kritike maršala ili kulta ličnosti. Rekonstruirajući sliku socijalističke Jugoslavije (Hrvatske u Jugoslaviji) Ewa Szperlik vješto balansira između tmurne zbilje „dobrovoljnih” radnih akcija, biopolitike i komizma, između službene slike „zemlje sreće” i „komunističke arkadije” koja balansira između Istoka i Zapada te neprestane krize. Ovo poglavlje otkriva što se skrivalo iza fasade raja s otvorenim granicama, kako je tekao proces odgoja „socijalističkog čovjeka” od najranijih godina, najprije u redovima pionira, zatim socijalističke omladine i na kraju Komunističke partije Jugoslavije; govori o procesu ateizacije, zamjenjivanju religijskih blagdana socijalističkim praznicima, kreiranju panteona novih junaka (Tito, partizani, udarnici).

Autorica se ovdje vraća pitanju cenzure, diktature, emigracije, prividne slobode i političkim represijama, hrvatskom proljeću, stvara dakle sponu ili dvoglas s prvim poglavljem. Stvaranje „okvira” vidljivo je i u pozivanju na stvaralaštvo autora citiranih u uvodnim fragmentima knjige (Pavličić, Sajko, Tribuson, Ugrešić, Drakulić).

U zaključcima (završetku) autorica, pozivajući se na klasike diskursa pamćenja, definira hrvatsku kulturu kao kulturu pamćenja i traume (prema Tokarskoj-Bakir), koja je reakcija na prešućivanje, povrede i zagledavanje u nezalječivu ranu (str. 275). Odgovor je na jugoslavenska prešućivanja – prema njoj – hrvatsko postpamćenje i trauma drugog stupnja (LaCapra). Podsjeća na ulogu književnosti kao nositelja i kreatora kolektivnog pamćenja (Astrid Erll). Iz analiziranih djela izranja slika izrabljivane, kolonizirane, „zabrobljene” Hrvatske (u objema Jugoslavijama), osuđene na funkcioniranje u opresivnim sustavima. Ove su dijagnoze i zaključci točni u kontekstu analizirane književnosti i dobro opisuju hrvatske temelje pamćenja, identiteta, martirologije.

U završetku i u uvodu veliku ulogu igraju književna djela. Kako bi rekonstruirala neophodan povijesni kontekst, Ewa Szperlik poseže za beletristikom i rekonstruira karakter epohe na osnovi romana Nade

Kesterčanek, Branimira Kovačevića, Gojka Borića, Dubravka Horvatića, Pavla Pavličića, Ivane Sajko, Gorana Tribusona. Na taj način izgrađena je skica povijesti u kojoj prevladava subjektivizam, „objektivnu povijesnu stvarnost” zamjenjuje priča pojedinca, subjektivna slika događaja, „mikrohistorija”, afektivna povijest.

Malim nedostatkom uvoda čini mi se odnos prema metodologiji kojoj autorica ne posvećuje možda dovoljno pozornosti, a koristi diskurs pamćenja u inačicama kolektivnog i individualnog pamćenja, kulturno i komunikacijsko pamćenje, postpamćenje, pamćenje tijela, biopolitiku, biovlad, relacije makro i mikro-povijesti, društvene okvire pamćenja i dr. Mislim da je mogla također iskazati svoj stav prema autobiografizmu, koji je fundamentalna kategorija u njezinim istraživanjima. Svijest o stilističkoj, formalnoj, poetološkoj specifičnosti autobiografskih tekstova, njihovoj artistskoj kreaciji (konvenciji, „umjetničkom”) trebala bi biti jasno izražena noevismo o tome što se autorica ne namjerava baviti tim aspektima djela i koncentrirati na semantičkoj, problemskoj razini. Informacije važne s metodološke točke gledanja pojavljuju se raspršene u knjizi, a bilo bi ih dobro iznijeti u uvodu. Mislim tu i na odnos prema autobiografijama.

Neovisno o netom istaknutim primjedbama smatram da je knjiga

Ewe Szperlik pionirska i iznimno važna u kroatističkim književnim istraživanjima. Ispituje nova područja koja zahtijevaju ne samo znanje nego i oprez, distancu i kriticizam. U centru njezinih istraživanja nalaze se kontroverzna pitanja koja su predmet neprestanih sporova i uzajamno isključujućih interpretacija. Divim se autoričinoj istraživačkoj hrabrosti nužnoj za pristup na to konfliktogeno područje; svako je poglavlje novo „minsko polje” na kojem prijete optužbe za pristranost. Autorica se konzekventno drži ispitivanja pojedinačnih mikropovijesti i na njihovoj osnovi izvodi zaključke o hrvatskom pamćenju o Jugoslaviji. Divljenje zaslužuje opširnost istraživačkog polja, konsultirane literature, poznavanje fikcionalne i autobiografske proze.

Knjiga Ewe Szperlik kao izvor podataka o Jugoslaviji i Hrvatskoj, o hrvatskoj povijesti i pamćenju izazvala je interes poljskog čitateljstva i rasprodana je ubrzo nakon objavljivanja pa su tiskani novi primjerci, danas već također nedostupni. S nekim njezinim tezama možemo polemizirati ili se s njima ne slagati, možemo se pitati o formulaciji samog naslova s obzirom da knjiga ne analizira cjelokupnost složenih i različitih stavova prema pamćenju o Jugoslaviji, ponekad nedostaje krtitički odnos, distanciranost prema analiziranim izvorima, no sve to ne utječe na visoku ocjenu knjige koja je bitan prilog istraživanjima prošlosti. Ta je knjiga potrebna ne samo Poljacima, manje upućenima u jugoslavensku stvarnost, i poljskoj javnosti nego je važna prije svega za hrvatski i kroatistički diskurs pamćenja.

Krystyna Pieniążek-Marković